

## PSIXOLOGİYA

Harun Öztaş  
Odlar Yurdu Universiteti

### KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN TƏLİM FƏALİYYƏTİ SAHƏSİNDƏ PSIXOLOJİ XİDMƏTİN MÜASİR İNKİŞAF VƏZİYYƏTİ

**Açar sözlər:** *kurikulum, psixoloji çətinliklər, psixoloji xidmət, praktik psixologiya, psixokorreksiya*

**Keywords:** *curriculum, psychological disorders, psychological service, practical psychology, psychocorrection*

**Ключевые слова:** *учебная программа, психологические расстройства, психологическая служба, практическая психология, психокоррекция*

Məktəbəqədər yaş dövrü əsasən üç-altı yaş əhatə edir. Bu uşaqların psixi və fiziki inkişafının formalaşması dövrüdür. Uşaq hər şeylə, ətraf aləmdəki cisim və hadisələrlə, əşyalarla maraqlanır. Uşaqlar müxtəlif suallarla rastlaşdıqda bir qayda olaraq fikirləşir, mühakimə yürüdür, fikrində nəyisə götür-qoy edir, bu zaman onlarda hafizə, təfəkkür, təxəyyül, hisslər, iradə və bu kimi fərdi psixi xassələr inkişaf edir [2, s.57].

XX əsrdə Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin psixoloji problemlərinə aid xeyli tədqiqat əsərlərinin, elmi-kütləvi vəsaitlərin, məqalələrin yazılmasının əsas səbəbi psixoloqlarımızın məhsuldar işləmələrinin nəticəsidir.

“1960-1970-ci illərdə Azərbaycanda uşaq şəxsiyyətinin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir neçə dərslik və dərs vəsaitləri nəşr olunurdu. Bu əsərlərdə əsasən uşaq psixologiyasının ümumi nəzəri məsələləri həmin problemi öyrənməyin mahiyyəti, yol və vasitələri prinsipləri aydınlaşdırılmışdır. “Uşaq psixologiyası məsələlərinə dair” adlı kitabçada uşaq psixologiyasının mövzusu, vəzifələri, üsulları izah edilir, uşaqlarda duyğu və qavrayışın, diqqətin inkişaf xüsusiyyətləri, tərbiyə edilməsi yolları göstərilir. Müəllif qeyd edir ki, uşağın psixi inkişafında bir-birindən fərqlənən, lakin bir-birini tamamlayan keyfiyyətə fərqli cəhətlərə təsadüf olunur. Bu cür cəhətlərin nəzərə alınması tərbiyə işi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Üç hissədən ibarət olan “Uşaq psixologiyası” adlı kitablarda isə uşaq psixologiyası fənninin mövzusu, metodları, psixi inkişafın qanunauyğunluqları, müxtəlif yaş dövrlərində psixikanın inkişaf dinamikası və s. problemlər geniş şərh olunur [1, s.123]. Dərsliklərdən bu gün də tələbələrimiz geniş istifadə edirlər.

Tədqiqat zamanı aydın oldu ki, Azərbaycan psixoloqlarının yaradıcılığında məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixi inkişafının qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə, onlarda vətəndaşlıq, borc, məsuliyyət və kollektivçilik hisslərinin inkişaf və tərbiyəsinə ciddi fikir verilmişdir. Bu problemin işlənməsində Azərbaycan psixoloqlarından Ə.Bayramovun, Ə.Ə.Əlizadənin, Z.M.Mehdizadənin, Q.Əzimovun, M.N.Şükürovanın, M.Həmzəyevin və başqalarının xidməti olmuşdur.

Kiçik yaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formalaşdırılması, təlim prosesində idrak proseslərinin inkişaf və tərbiyəsi, təlim zamanı şagirdlərin qarşılaşdıqları psixoloji çətinliklər, onların təlimi mənimsəmə imkanları və digər psixoloji problemlər araşdırılmışdır.

Azərbaycan psixoloqları məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqinə geniş yer vermiş, onların idrak imkanlarını öyrənmiş, təlim-tərbiyə prosesində onlara psixoloji xidmət göstərmişlər.

1920-ci ildən başlayaraq bu günə qədər kiçik məktəb yaşlı şagirdlərin təlim fəaliyyətinin psixoloji problemlərinə aid dissertasiyalar yazılmışdır. Həmin əsərlərin kiçik məktəb yaşlı şagirdlərin özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri eksperimental şəkildə öyrənilmiş və bu istiqamətdə müəllimlərə əməli yardım edilmişdir [1, s.213].

Bu mövzuda yazılmış dissertasiyaların bəzilərinə münasibət bildirmək istəyirik.

“Kiçik məktəb yaş 6-10 yaş ı əhatə edir. Bu dövrün başlıca xüsusiyyətləri-uşağın məktəbli olması, əsas fəaliyyətini təlim fəaliyyəti təşkil etməsindən ibarətdir. Bu dövrdə inkişafetdirici oyunlar təlimdən sonra ikinci yeri tutur. Bu dövr bir növ keçid dövrü olub, məktəbəqədər dövrün xüsusiyyətləri ilə məktəblinin xüsusiyyətlərini birləşdirir. Şəxsiyyətin bir çox psixi xüsusiyyətlərinin əsası məhz bu dövrdə qoyulur. Məktəbə təzəcə daxil olduğu vaxt rastlaşdığı çətinliklər kiçik məktəb yaşının sonunda aradan qalxmış olur, təlim fəaliyyəti oyundan tamamilə fərqli xüsusiyyətlərini əldə edir.

Məktəbə təzəcə daxil olan uşaq bir sıra problemlərlə qarşılaşır. O, artıq şagirdir. Buna görə də şagirdlər üçün nəzərdə tutulan qaydalara əməl etməli, həmişə eyni vaxtda zənglə sinifə daxil olub, sinifdən çıxmalı, bütün dərslər ərzində sakit oturmalı, sinifdən çıxmaq və ora daxil olmaq üçün müəllimdən icazə almalı, onun bütün tələb və göstərişlərini yerinə yetirməli olur” [3, s.455].

Psixoprofilaktik işlər başlıca olaraq məktəb təlimi prosesində uşaqların psixi inkişafında baş verə biləcək qüsurların qarşısını almaq məqsədilə həmin inkişafın gedişi üzərində nəzarətin təşkilindən ibarətdir. Müəllimlə birlikdə psixoloq şagirdin əqli inkişafında və şəxsiyyətinin inkişafında müəyyən qüsurların, yayınma hallarının baş verməsinə səbəb ola biləcək xüsusiyyətləri aşkara çıxarmağa cəhd göstərir və müvafiq tədbirləri həyata keçirir.

“Bu zaman birinci növbədə uşağın həyatının keçid mərhələləri, məsələn, onun əsas fəaliyyət növünün kəskin şəkildə dəyişməsi ilə nəticələnən məktəbə daxil olma dövrü, yaxud yeniyetməlik dövrünün başlanması və s. üzərində nəzarətə xüsusi yer verilməsi lazım gəlir. Ona görə də məktəb psixoloqu uşaqların birinci sinifə qəbulunda iştirak etməli və bu zaman onların zəif, normalara uyğun gəl-

məyən cəhətlərini aşkara çıxarmalı, onların nail olduqları səviyyə ilə yanaşı müvəffəqiyyətlə oxumalarına müsbət və ya mənfi təsir göstərə biləcək idrak fəallığının, məktəbə motivləşmə, emosional-iradi cəhətdən hazırlığın inkişaf xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Məktəbə hazırlıqla bağlı qüsurları aradan qaldırmaqda əlaqədar valideynlərə məsləhət verməlidir. Məktəb psixoloqu müəllimlərlə birlikdə uşaqların məktəb təliminə alışmaları üçün fərdi iş proqramı hazırlamalı və həyata keçirməlidir [4, s.407].

Günay Kazımovanın “Kiçik yaşlı məktəblilərin kollektivə adaptasiyasında qarşılıqlı münasibətlərin rolu” adlı dissertasiyasında göstərilir ki, məktəb təliminə uşağın hazırlığı onun sosial yetkinliyindən asılıdır. O, yalnız təlim materiallarını mənimsəməyə yox, həyat tərzini, fəaliyyət növünü, münasibətlər sistemini dəyişməyi bacarmalıdır. Belə dəyişiklik psixi inkişaf və şəxsiyyətin formalaşması üçün yeni imkanlar açır.

Kiçik məktəblilərin məktəb həyatına, o cümlədən münasibətlər sistemində daxil olması üçün ilk növbədə aşağıda göstərilən cəhətlərə o, hazır olmalıdır:

- 1) “uşaq məktəbə getməyi həyatı zərurət kimi qəbul etməli, ona müsbət münasibət bəsləməlidir;
- 2) məktəbə, təlim fəaliyyətinə maraq göstərilməlidir;
- 3) həm məktəbdə kollektiv təlim fəaliyyətinə, həm də evdə tək dərslə oxumağa hazır olmalıdır.

Bunların vəhdət halında şagird tərəfindən qəbul edilməməsi, yəni bunların onun daxili motivinə çevrilməməsi onun hələ məktəbli mövqeyini qəbul edə bilməməsi mənasında başa düşülməlidir” [6, s.23].

Psixoloqlar hesab edirlər ki, ictimai rəy kollektiv fikir, emosional münasibət, ümumi reaksiyanın məhsulu kimi meydana çıxır. Şəxsiyyətin müsbət davranışını kollektiv üzvləri sevinc, ruh yüksəkliyi ilə, mənfi davranışını isə qəzəb, nifrətlə qarşılayırlar. Belə emosional münasibətlərin təsiri altında şəxsiyyətin mənəvi aləmi, inamı ictimai davranış normaları formalaşır. Şagirdin kollektivlə birgə yaşadığı emosional vəziyyət onda kollektivin ümumi rəyi ilə hesablaşmaq, birgə sevinmək, kədərlənmək hissi formalaşdırır. Belə şagird özü həm kollektiv təsir vasitəsinin obyektinə, həm də subyektinə olur. Yəni bir nəfərin davranışı, vəziyyəti kollektiv üzvlərini düşündürür, hər kəs fikrən özünü onun yerinə qoyur və ona uyğun olaraq münasibət göstərilir. Belə münasibət ayrı-ayrılıqda bütün üzvlərə aid edilir. Bu isə ictimai rəyin tərbiyə vasitəsinə çevrilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, hər kəs ictimai rəyin nəzarəti altında olduğundan təcridən onda şəxsiyyətin istiqaməti təşəkkül tapır.

A.M.İsayeva “Məktəb psixoloqunun pedaqoji kollektivdə müsbət psixoloji iqlim şəraitinin yaradılmasında rolu” dissertasiyanın II fəslinin ikinci yarım fəslində “Məktəb psixoloqunun şagirdlərlə apardığı işin psixoloji xüsusiyyətləri” məsələləri şərh olunur. Bu yarım fəsilə məktəbdə praktik psixoloqun şagirdlərlə apardığı işləri ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi təqdim edilir:

1. Məktəb praktik psixoloqunun şagirdlərlə apardığı iş məktəbin psixoloji iqliminə müsbət təsir göstərməsi baxımından prioritet sahədir. Şagirdlərdə psi-

xoloji xidmətdən istifadə mədəniyyəti hələ kifayət qədər inkişaf etmədiyindən bu sahədə mütəmadi olaraq maarifləndirmə işləri aparmaq lazımdır.

2. Şagirdlərə psixoloji xidmətin təşkilində sinif rəhbərləri və valideynlərlə əlaqəli iş aparmaq effektiv nəticələr verir. Şagirdlərə göstərilən psixoloji xidmətin effekti: özünüqiymətləndirmədə; özünüistiqamətləndirmədə və özünə-nəzarətdə; təlim maraqlarının artmasında, peşəyönümünün müəyyənləşdirilməsində; şagird-şagird, müəllim-şagird, valideyn-övlad münasibətlərində özünü göstərir.
3. Şagirdlərə göstərilən psixoloji xidmət son nəticədə onların təlim uğurlarına yönəldilməlidir.
4. Şagirdlərə psixoloji xidmətin təşkilində onlarda məktəbdəki psixoloji iqlimin yaxşılaşdırılması sahəsindəki vəzifələrini izah etmək, bu sahədə təsəvvürlərini genişləndirmək səmərəli nəticələrə verir” [5, s.28].

Psixoloji xidmət zamanı yerinə yardımçı işlər də yerinə yetirilir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

“- məktəb psixoloqu şagirdlərin davranış və mənimsəmələrinin psixoloji təhlilini vermək və burada onların şəxsiyyətlərinin və qabiliyyətlərinin fərdi psixi xüsusiyyətlərini daha dəqiq, ətraflı açmaq məqsədilə pedaqoji konsilium təşkil edir;

- məktəb psixoloqu məktəbin pedaqoji şurasının işində iştirak edir;

- psixologiya kabinəsi və məktəb kitabxanasının köməyi ilə müxtəlif yaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsi problemlərinə dair psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatdan və şagirdlər üçün psixoloji ədəbiyyatdan ibarət bölmə, "kitabxana" yaradır” [4, s.412].

### **Ədəbiyyat**

1. Baxşəliyev Ə.T. Azərbaycanda psixoloji fikrin təşəkkülü, inkişafı və müasir vəziyyəti. Bakı: Nurlan, 2007, 528 s
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: QAPP-POLİQRAF, 2003, 355 s.
3. Məmmədov İ.Ə. Orta məktəbdə psixoloji xidmət üzrə işin təşkili sistemi: Psixol. elm.dok...diss. Bakı, 2005, 321 s.
4. Sultanova İ.H. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda milli hisslərin formalaşması: Psix. elm. nam. .... dis. Bakı: BDU, 2000, 148 s.
5. İsayeva A.M. Məktəb psixoloqunun pedaqoji kollektivdə müsbət psixoloji iqlim şəraitinin yaradılmasında rolu: Psixol. elm. nam... diss., Bakı, 2010, 135 s
6. Kazımova G.S. Kiçik yaşlı məktəblilərin kollektivə adaptasiyasında qarşılıqlı münasibətlərin rolu: Psixol. elm. nam... diss., Bakı, 2013, 132 s.

### **Summary**

#### **The Current Developmental Process of Psychological Service in the Infant School Education Field**

According to the title, the work describes the psychological and pedagogical accompaniment associated with the key idea of modernizing the modern education system. There should be created conditions for the development and self-realization of any child, besides the full development of the personality must become a guarantee of socialization and well-being. At the present stage, the main basis for the concept of the psychological and

pedagogical accompaniment of children is the paradigm of developing personality-oriented education. The field of the psychological and pedagogical accompaniment responsibility cannot be restricted within tasks of overcoming difficulties in learning, it also includes ensuring successful socialization, maintaining and strengthening health, and protecting children's rights.

### **Резюме**

#### **Современное состояние развития психологических служб в сфере воспитательной деятельности младших школьников**

Согласно названию, в работе описывается психолого-педагогическое сопровождение неразрывно связанное с ключевой идеей модернизации современной системы образования, а именно: в системе образования должны быть созданы условия для развития и самореализации любого ребенка, при этом полноценное развитие личности должно стать гарантом социализации и благополучия. Базовым основанием для концепции психолого-педагогического сопровождения детей на современном этапе служит парадигма развивающего, личностно ориентированного образования. Сфера ответственности системы психолого-педагогического сопровождения не может быть ограничена рамками задач преодоления трудностей в обучении, но включает задачи обеспечения успешной социализации, сохранения и укрепления здоровья, защиты прав детей.

*Рәүҗи: prof. Ә.Вахшәлиев*